

Mózer Péter

Ki teszi fel újra a léceket?

– Esettanulmány –

Bevezetés

1993 óta dolgozom a Terézvárosi Családsegítő Szolgálatban. Az itt végzett munka során arra a felismerésre keltem rá, hogy van a szociális munkának egy olyan szegmense, amelyet nagyon nehéz „megfogni”, leírni. A kliensek olyan jövedelemszerző tevékenységére gondolok, melyek az illegális, félig legális (illetve sokszor a bűnözés) szférájába tartoznak. Ez az életforma – természetesen – a társadalmi lét szempontjából egy sor dolgot meghatároz. Meghatározza, befolyásolja, alakítja a társas kapcsolati rendszert,¹ a különböző szükségletekhez való hozzájutás esélyét, valamint a társadalmi státust. Ezért kikerülhetetlen a szociális munka végzésekor, nem lehet figyelmen kívül hagyni a beavatkozási stratégiák kidolgozásánál, valamint az esetkezelésnél. A mai helyzetben e tétel többszörösen felerősödve érvényes, az átmenet terheit viselő és a szociális gondoskodás köréhez tartozó ügyfelet sokkal nagyobb mértékben sújtja. Az egyre nehezedő társadalmi körülmények, főként a tartós munkanélküliség, valamint a társadalmi struktúra „kettészakadása” olyan helyzetet eredményezett, amelyben a „rászorulók” körében a „rossz helyzetek” halmozódását tapasztalhatjuk.

A társadalmi esélyegyenlőtlenségek ilyen fokú halmozódása a családok többségét olyan „abszolút szint” alá kényszeríti, ahol a létbiztonsághoz szükséges minimális alapszükségeiket csak úgy tudják biztosítani, hogy egyfelől nem képesek semmiféle tartalékfelhalmozásra, másfelől a jövő, a holnap teljesen kiszámíthatatlan és bizonytalan számukra.

A tartalékképzés lehetetlensége szinte állandó krízist eredményez; elég csak a téli rezsizsámlákra vagy a szeptemberi iskolakezdésre gondolni. Ezek a problémák mind egyfelé taszítják a családokat, nevezetesen a leszakadók, a „kiilleszkedők” felé.

Visszatérve a szociális munkához: a szociális munkás és az ügyfél kapcsolatát számtalan tényező befolyásolja, amelynek – elméleti oldalról – csak a céljait és lehetőségeit lehet behatárolni, mivel a kapcsolat lényegéből fakadóan személyes és egyedi, interperszonális kapcsolatok sorozatából áll.

A szociális munkás célja az, hogy segítséget nyújtson a hozzáforduló személyeknek a problémáik megoldásában. Általában a végső, távlati meg-

oldás a társadalomba való „(vissza)integráltság” elérése. Természetesen ennek a lehetősége az adott problémától és az ügyfél társadalmi helyzetétől függ. A szociális dimenzióban is számtalan probléma létezik, amely hol szoros, hol kevésbé szoros, de mindig összefügg a kliens társadalmi integráltságának fokával. A társadalmi integráltság erősségét, illetve gyengeségét a „(belső) társadalmi milióbe” való betagozódás, illetve be nem tagozódás, valamint a munkaerő-piaci pozíción keresztül lehet lemérni (Castel 1993). A konkrét célok megfogalmazását és a beavatkozási lehetőségek feltérképezését döntően az határozza meg, hogy az ügyfélnek – a fenti dimenziókban – milyen erősségű a társadalmi kötődése.

A következőkben ismertetett esettanulmány is e gondok jegyében született.

Esettanulmány

Eszter – 22 éves lány – 1994 szeptemberében kereste fel a Terézvárosi Családsegítő Szolgálatot. Első beszélgetésünk alkalmával elmondta, hogy van két testvére, akiket szeretne beiskoláztatni. Ehhez kérte a segítségemet (tanácsok, korrepetálás). Önmagáról és a környezetéről nem sokat árult el, további találkozásaink során sem erőltettem, hogy beszéljen magáról. Elfogadtam az ő probléma-definícióját.

Ez a stratégia „bejött” a későbbiek során: Eszter a találkozásaink alkalmával egyre többet árult el magáról és a környezetéről. Folyamatosan adagolt információk alapján – mely többszöri családlátogatással, Eszter környezetének megismerésével párosult – a következő kép alakult ki bennem:

Eszter családi rendszere átmeneti jelleget öltött. Ebben a családban a régi, a roma családokra jellemző, vérségi alapon szerveződő családi struktúrák már felbomlottak, míg új, valamilyen más elven szerveződő családstruktúrák még nem alakultak ki. A tradicionális, városi szegénycsalád-modellekre jellemző struktúra már csak töredékes formában funkcionál. Ezen működő, tradicionálisnak mondható „töredékek” a következők:

- a családi életforma legmeghatározóbb eleme mindig a stabilitás hiánya, a jelenre orientáltság;

- rendszertelen, szezonális munkavégzés;

- ennek ellenére olyan életforma kialakítása a cél, ahol valamilyen stabilizáció teremthető. Ez a helyzetváltoztatás keretei között csak a családi, illetve rokoni kapcsolatok megőrzésével lehetséges;

- a nők családösszetartó szerepe az egyik legalapvetőbb szerep.

Kislányával (Dzseniferrel), valamint öt testvére közül két húgával – Máriával és Krisztinával – él együtt.

A másik lánya – Alexandra – születése óta állami gondozásban él. A többi testvére közül bátyja jelenleg büntetését tölti csoportosan elkövetett rablás bűntette miatt, amelyben édesanyjával és Eszterrel együtt vett részt, valamint életveszélyt okozó testi sértés bűntette miatt. (Az ítélet: hét év fegyház.)

A másik két testvére közül Eszter csak az egyik nővérével tart fenn kap-

csolatot. Ez a kapcsolat is rendszertelen és felszínes. A másik nővérét soha nem látta, mivel születése óta állami gondozásban volt, majd nevelőszülők fogadták örökbe.

Eszter édesapja rendszeresen összeütközésbe kerül a törvénnyel. Édesanyja öt évet kapott a már említett, csoportosan elkövetett rablás bűntette miatt. Jelenleg – immáron két-két és fél éve – előzetes letartóztatásban van.

Ebben a családi vállalkozásban való részvételéért Eszter két évet kapott. A két év szabadságvesztésből már letöltött négy hónapot, előzetes letartóztatásban volt.

Eszter barátja is börtönben van körülbelül két éve.

Abba a lakásba, ahol most laknak, mintegy két éve költöztek be Angyalföldről.

Az ilyen jellegű mobilitás az utóbbi három-négy évben gyakori: Angyalföld „dzsumbujából” (például Bulcsú utca, Csata utca, Ambrus utca) Terézváros slumosodó övezeteibe (például Podmaniczky utca, Szondi utca, Munkácsy utca).

A gazdasági és technikai fejlődés gyorsulásával, a munkamegosztás fejlődésével egyre több lehetősége nyílt az egyénnek arra, hogy elhagyja azt a társadalmi réteget, amelybe született, sőt néha gazdasági, máskor politikai eszközök kényszerítették erre (Kemény 1992: 61).

Makroszinten a második világháború után Magyarországon is hasonló társadalmi folyamatok játszódtak le. Az intenzív iparosítás következtében a mezőgazdasági foglalkozásúak nagy része városi munkássá vált.²

Természetesen a foglalkozási struktúrában bekövetkezett változást az esetek többségében lakossági „népvándorlás” kísérte, mely a falvakból az ipari városok felé irányult.

Eszterék esetében is ez történt, hiszen ők még a Nyírségben születtek, és a szüleikkel kerültek fel Budapestre. A szülők – a gyerekek nélkül – egy csepeli munkásszállóra költöztek, majd amikor munkahelyük megszűnt, a XIII. kerületbe kerültek. Angyalföldön, immár a gyerekekkel együtt egy szoba-konyhás lakásban laktak egy másik családdal együtt, mígnem a család két felnőtt férfi tagját a rendőrség le nem tartóztatta.

A letartóztatás után Eszteréknek ebből a lakásból menniük kellett. Ekkor már egy testvérük a VI. kerületben lakott. Ő javasolt egy lakást, amelyet aztán Eszter az édesanyjával közösen tört fel.

Ebben a lakásban egy-két hónapot töltöttek, mert Eszter édesanyját is letartóztatták. Közben húga, Krisztina megismerkedett egy férfival (Zoltán, 40 éves), akihez először ő, majd a család szabadlábbon lévő tagjai – Eszter, Mária, Dzsennifer – költöztek be.

A lakás szoba-konyhás, ötven négyzetméteres, komfortos önkormányzati lakás, amely korábbi állapotához képest erősen leromlott.

A lakás bérlője, Zoltán gyakran nem tartózkodik otthon; néha több hétre, hónapra eltűnik. Lényeges esemény, hogy odaköltözésük előtt nem sokkal hagyta el Zoltánt a felesége, kislányukkal együtt. A kislány anyai idős volt,

mint Eszter kislánya. Ez a kor és nem szerinti egybeesés lényegesen megkönnyítette Eszterék beköltözését.

Mivel Eszter vérségi, rokoni alapon szerveződő családja részben felbomlott,³ ezért a továbbiakban az egy lakásban élőkét tekintetem családnak, hiszen ez a rendszer és ennek a rendszernek a határai, valamint a benne működő részstruktúrák olyan közeget jelentenek hőseinknek, amely meghatározza viselkedésstratégiájukat, életmódjukat.

A családi struktúra felbomlása szerepváltást eredményezett Eszternél. Az új szerepdefiníció szerint Eszter lett a családfenntartó, ő lett a család motorja. Ennek értelmében ő jelöli ki a családi munkamegosztást, szervezi a munkát, ellátja gyerekeit és két hűgát. A családi rendszerben az anya szerepét testesíti meg. Velem is ő tartja a kapcsolatot, a családot általában ő szokta képviselni az intézmények – rendőrség, gyámügy, közüzemi művek, iskola stb. felé. Eszter szerepét a család többi tagja elfogadja, de konszolidációs törekvéseiben nem partnerek, azt passzívan szemlélik. Pedig ez a törekvés a családot a legalitás felé mozdítaná el. Eszter állandóságra és – a mindennapi tevékenység szintjén – rendszerezettségre törekszik.

A két hűg – Mária (15 éves), Krisztina (18 éves) – nagyon erősen kötődik Eszter kislányához, Dzseniferhez (5 éves). Eszter és testvérei a rendszeren belül erős koalíciót⁴ alkotnak Zoltánnal szemben.

Eszter és Krisztina – szintén érzelmi alapon – erős diádot⁵ alkotnak, mely azzal (is) magyarázható, hogy négy éven keresztül egy helyen voltak állami gondozásban.

Zoltán szerepe ambivalens, mégis stabil a családi rendszerben. Ez a paradoxon a következőképpen magyarázható: Zoltán sűrűn kilép a családból, el-eltűnik hetekre, hónapokra. Távolléte azzal párosul, hogy tartósan nem vállal semmiféle funkciót, szerepet a családban, még a legalapvetőbbet (nemi szerepet) sem.

Az egyik stabilizációt erősítő oldal az, hogy övé a lakás. A másik stabilizációs „érv” gazdasági természetű: egy ideig csak Zoltánnak volt fix, rendszeres jövedelme (először munkabér, majd munkanélküli járadék/segély). Ezáltal a családban elfoglalt pozíciója sokkal biztosabb, mint ahogy a hétköznapi kommunikációban ez megnyilvánul. Ez két olyan kemény érv, amely – a stabilizáción túl – bizonyos előjogokat ad számára a családon belül. Az egyik előjog a semmittevés, a másik pedig az, hogy övé Eszter idősebb hűgának „szerelme”.

A fentiekben ismertetett családi homeosztázis ismeretségünk negyedik hónapjában instabillá vált. Ez a folyamat több síkon játszódott.

Az egyik az volt, hogy Eszter az önkormányzattól rendszeres nevelési segélyt igényelt, és a rezsihátralék mintegy 30 százalékát sikerült felszámolni. Így Eszter családi pozíciója erősödött, hiszen rendszeres jövedelme lett (családi pótlék, rns), valamint egy külső erőforrásra, a Családsegítő Szolgálatra is támaszkodhatott. Például kölcsönt kért a Családsegítő Szolgálattól, hogy vehessen virágot, amit hűgával a budapesti aluljárókban árusítanak. Ez a vállalkozás Eszter családjában „profilváltásként” értékelhető, hiszen a család régebbi jövedelemteremtő foglalatosságait (sorozatos gépkocsifeltörések, betörések) a BTK bűncselekményként minősíti.

A másik sík: Mária és Krisztina baráti körének látogatásai „sűrűsödtek”. A két lány baráti köre többnyire olyan 16–25 éves fiúkból áll, akik esténként felkeresik a lányokat. A lakásban többnyire szipuznak, verekednek.⁶

Ennek következményeként Zoltán pozíciója gyengült, aminek legfontosabb következménye az lett, hogy a régi családi egyensúly megbomlott. E családi „borulás” következtében külön-külön felkeresett mindkét fél (Eszter is, Zoltán is).

Először Eszter keresett meg egy ügyeleti napomon. Nagyon elkeseredettnek tűnt. Panaszkodott a két hűgára, valamint Zoltánra. Zoltán ellen a legfőbb kifogása az volt, hogy „nem intézkedik, csak a húga érdeklí”. Ekkor mesélte el, hogy van neki még egy ügye a rendőrségen (életveszélyt okozó testi sértés). Ismételten felajánlottam a segítségemet. Közösen megbeszéltük, hogy mi az, amiben konkrétan tudok segíteni. Ezután az alábbiakban állapodtunk meg:

- adok pénzt a konvektor megjavítására, ha elkezd fizetni a lakbért és a gázszámlát (összesen ez havonta körülbelül ezer–ezeröttszáz forint);
- a kislányát beiratja óvodába;
- mivel hűgai közben abbahagyták az iskolát, megbeszéltük, hogy elme-
gyek a két hűggal az iskolába újból beiratkozni;
- a következő hétre az ügyeleti időm végére beszéltük meg a legközelebbi találkozást.

Zoltán ugyanazon a napon este jött el hozzám. Elmondta, hogy elköltözik otthonról, mivel egyrészt már nem tudja elviselni az otthoni feszültséget (ti.: a fiúk állandóan odajárnak), másrészt szakított Krisztinával.

Bérel(?) egy lakást, és ahol eddig lakott, azt el akarja cserélni. Arra a kérdésemre, hogy mi lesz a háziakkal, azt válaszolta, hogy „elegem van belőlük, eddig én tartottam el őket”.

Ezzel az elkeseredett lépéssel nem tudtam egyetérteni. A következőket mondtam Zoltánnak:

- a lakást nem tudja eladni/elcserélni, mivel:
- a rezsihátralék a már említett 30 százalékos csökkentéssel együtt is ötvenezer forint;
- a lakás nagyon rossz állapotban van; régen volt festés és mázolás, rossz a bejárati ajtó, nem működik a konvektor...

Mivel volt hol laknia, arra kértem, hogy gondolja át még egyszer a helyzetét, és a jövő héten jöjjön vissza az ügyeleti időmben.

Sem Eszter, sem Zoltán nem jött vissza a megbeszélte időpontban.

Arra gondoltam, megvárom, míg újra jelentkeznek.

Eltelt 3 hónap, de nem jelentkeztek. Korábbi döntésemet felülvizsgálva kimentem Eszterékhez. Azért váltam mégis kezdeményezővé, mert arra gondoltam, Eszter életvilágából – a Családsegítő Szolgálatot leszámítva – hiányzik az a szociális közeg, amelynek a segítségével a családját (szociológiai és lélektani értelemben) fenntarthatja.

3 hónap alatt a Zoltán és Eszter közötti konfliktus oly módon „rendeződt”, hogy azóta Zoltán náluk sem jelentkezett.

A család helyzete stabilizálódott. A destabilizációs tényező a családi rend-

szert kívülről érte. A két hűg baráti körének a látogatásait a ház lakói megunták. Megfenyegették Eszteréket, hogy feljelentik őket. A ház lakói már többször feljelentették a családot. A rendőrséggel és a gyámhatósággal állandó kapcsolatban álltak. Sajnos, ezek a kapcsolódási pontok Eszter családjának konszolidálódását nem segítik elő.

Krisztinát egy régi ügyéből kifolyólag (betöréses lopás) a bíróság próbára bocsátotta, és (mivel fiatalkorú) pártfogó felügyeletet rendelt ki.

Megbeszéltük, hogy bejönnek hozzám a Családsegítő Szolgálatba.

A megbeszélt időpontban, pontosan jelentek meg. Eszterrel és Dzsenifferrel együtt Krisztina is eljött. Újra megkértek, segítsek elintézni az iskolát. Az iskolába ismét probléma nélkül visszavették őket: Krisztinát 8. osztályba, Máriát 4. osztályba. Azonban hiába, mert az órákra nem mentek el.

Dzsenifert – megbeszélésünknek megfelelően – Eszter beíratta egy kerületi óvodába. Így az ötéves kislány szeptembertől óvodás lett.

Zoltánról annyit lehetett megtudni, hogy csak alkalmanként jár Eszterékhez (amikor Krisztina és Mária baráti köre nincs ott). Jelenleg munkanélküli járadékon van, és jövedelmét fekete munkával egészíti ki (napi 100 Ft, plusz cigi, reggeli, ital).

A nyár végének közeledtével az események felgyorsultak. Dzsennifer elkezdett óvodába járni, ahova minden nagyobb gond nélkül beilleszkedett.

Szeptember végén a gyámhatóság minden előzetes megbeszélés nélkül ideiglenesen beutalta Dzsenifert a Fővárosi GYIVI-be (ezt a határozatot végül novemberben véglegesítette a gyámhatóság). A beutalás indoka, hogy az a környezet, ahol a kislány él, nem megfelelő. Nem tudom, hogy a gyámhatóság hogyan győződött meg erről, hiszen a döntés előtt semmilyen intézménnyel (óvoda, családsegítő szolgálat) nem konzultált. Az ilyen jellegű beavatkozás egyfelől a kliens számára hiteltelenné teszi a szociális intézmények segítő motivációját, másfelől nagyon megnehezíti a kliens-szociális munkás közös munkáját.

Eszter ítélete jogerőre emelkedett, november 23-án – tehát nem egészen két hónapra gyereke állami gondozásba vétele után – önként bevonult a börtönbe. Jelenleg Kalocsán tölti szabadságvesztését.

Krisztina ismét elkezdett iskolába járni, amit sikeresen befejezett. Mária viszont nem kezdte el az iskolát, otthon van, és „nem csinál semmit”. Zoltán pedig hazaköltözött.

A kör bezárult! Eszterrel és testvéreivel a kapcsolatomban jelenleg itt tart.

Hogy miért gondolom, hogy a kör bezárult? Eszter a családjával olyan integrációs törekvést igyekezett megvalósítani, mely gyökeresen próbált szakítani a családi múlttal, a bűnözéssel. Elfogadta, törekedett elfogadni a többségi társadalom által képviselt, „kulturálisan meghatározott értékeket”. Ezen értékek megvalósításához legális (!), illetve féllegális társadalmi eszközöket, intézményi normákat választott. Ilyen legális társadalmi eszközök – óvoda, piaci viselkedés a jövedelemszerzésnél, Családsegítő Szolgálat – használata Eszter múltjában nem érhetők tetten. Ezeket a készségeket, az ehhez kapcsolódó tudást Eszter megtanulta. Olyan készségekre és tudásra gondolok itt, mint:

- kapcsolatok kialakítása, hiszen például a virágáruhához kapcsolati rendszer kell,
- a többiek rábeszélése az otthoni és a jövedelemszerző munkavégzésre,
- a munka koordinálása és szervezése, háztartás vezetése,
- a pénz beosztása,
- jövőre orientáltság, erre példa Dzsennifer óvodába íratása, illetve a Családsegítő Szolgálattal való kapcsolattartás.

Természetesen ezek a folyamatok nem egyszerre történtek. Nagy vargabetűket írtunk le a családdal, de az idő előrehaladtával egyre jobban elsajátították az új életformát és ennek érték-, norma- és szabályrendszerét. Egyrészt a múltbeli életmód következményei, másrészt az igazságszolgáltatás mechanizmusának lassúsága, illetve a gyámhatóság diszfunkcionalitása miatt ezek a törekvések megszakadtak.

Mint már írtam, a családban Eszter volt a motor, és mivel ez a szerep megszűnt, maga a családi rendszer is megváltozott. E változás kedvezőtlenül befolyásolta az integrációs irányú törekvéseket.

Tehát a kör bezárult!?

Lehetőségek, célok

A szociálpolitika számtalan definíciója közül a hozzám legközelebb állót, Ferge Zsuzsa meghatározását idézem:

„A szociálpolitika:

- történelmileg kialakult intézményrendszer, amely
- kielégít bizonyos, a piaci (vagy piaci jellegű) kapcsolatok révén nem megfelelően kielégíthető szükségleteket;
- túlnyomórészt az állami elosztás, illetve újraelosztás eszközeivel működik, relatíve önálló, elkülönült rendszerként, illetve intézményrendszerek együtteseként;
- azon szükségletek esetén vállalja a közös (állami) felelősséget, amelyek a hatalom politikai-ideológiai elkötelezettségeiből következnek: vagy/és melyeket társadalmi konfliktusok a hatalomra rákényszerítettek; vagy/és amelyek kielégítése a fennálló helyzet megerősítése szempontjából a hatalom érdekének tűnik;
- lehetőség szerint igyekszik a követeléseket a fogyasztás, illetve az elosztás területére korlátozni; (...)
- végeredményben tehát a szociálpolitika az állam és az állampolgár közötti viszony egyik intézményesülése (Ferge 1987: 24).

Ennek az intézményesült kapcsolatnak egyik megvalósulási formája a szociális munka. A szociális munka célja az, hogy a kliensnek segítséget nyújtson abban, hogy vissza tudjon kapaszkodni a társadalomba. A konkrét célok megfogalmazását és a beavatkozási lehetőségek feltérképezését döntően az határozza meg, hogy az ügyfélnek milyen erősségű a társadalmi kötődése. Ez a társadalmi kötődés – mint már írtam – kétféle lehet, egyfelől a munkavégzés révén, másfelől a különböző társas kapcsolati rendszerek révén.

A magyarországi szociálpolitika fokozatosan ágazati politikává formálódik, azaz az intézmények vertikálisan elkülönülnek, és párhuzamos ellátó rendszerekké formálódnak. Mindegyikük előre meghatározza a célcsoportokat (idősek, betegek, fogyatékosok, veszélyeztetett gyerekek stb.) és a juttatandó szolgáltatásokat, segélyeket. Ezáltal különálló adminisztratív egységeket hoz létre, amelyek csak egy-egy meghatározott „szociális probléma”, élethelyzet kezelésével foglalkoznak.

Az ilyen jellegű szociális rendszeren belüli fragmentálódás nem kedvez a komplex, családi megközelítésű, a családsegítő szolgálatokban végzett szociális munkának. Ez esetünkben is így történt, mivel a család a szociális helyzete alapján a szociálpolitikai rendszer által létrehozott egyetlen dimenzióba „fért bele”, nevezetesen a gyerekes ellátások rendszerébe. És mint tudható, ennek havi összege igen csekély.

A következőkben konkrétan, az esetre vonatkoztatva néhány általános célmeghatározást és beavatkozási lehetőséget mutatok be.

Szociológiai nézőpontból elemezve ennek az esetnek a kifutása rossz prognózisúnak mondható, hiszen az ilyen marginális helyzetből induló családoknak a társadalmi rendszer nem kínál fel semmilyen legális életstratégiát.

Eszter szülei dolgozni jöttek fel Budapestre. Amikor munkahelyük megszűnt, a szülők nem a visszautat választották, hanem azt, hogy Budapesten maradnak. Választották ezt annak ellenére, hogy legális, állandó jövedelemszerző tevékenységeik megszűntek, és így az illegális szféra, azon belül többnyire a bűnözés maradt és/vagy a bizonytalan és rendszertelen jövedelemszerzés, a fekete munka.

A Pesten maradást a szülők valószínűleg azért választották, mert:

- a régi, családi kötelékek fellazultak, megszűntek,
- az új lakókörnyezetben új kapcsolatok alakultak ki,
- a nagyvárosi életmód több szempontból vonzóbb (például: könnyebb megélni, több munkaalkalom).

A család – miután az esettanulmányban leírt mobilitási utat „bejárta” – megszűnt egységes, szociológiai értelemben vett családként funkcionálni, tagjai más és más utat „választottak”.

Az urbanizálódás úgy rombolta le az eddigi, hagyományos családi kereteket, hogy leszűkítette a lehetséges életstratégiai választásokat.

Az egyik lehetséges életpályát Eszter és húgai választották: kiléptek a meglévő életkeretükből.

A másik lehetséges életpályát a szülők képviselik: a bűnözést.

Ez a családi struktúra változásával járt. A tradicionális családi formációból kivált három leánytestvér mobilitási esélyei nőttek, hiszen a felbomlott, képlékennyé vált családi, kulturális értékek helyébe más, új értékek befogadására vált alkalmassá az új szerkezetű család. (Lásd erről Ambrus 1994.) Ezt a feltételezést látszik igazolni a mobilitási utak megválasztása.

A szülők börtönbe kerülése után Eszterék mobilitási csatornáit az alábbiak:

Az egyik csatorna a földrajzi mobilitás. A lakhelyváltoztatással nem csak lakást váltottak. Egy zárt szubkultúrából egy nyitottabb, heterogén lakossági összetételű, jobb élethelyzetet biztosító környékre költöztek.

A másik mobilitási csatorna a foglalkozás és jövedelem struktúraváltása.

A megélhetést biztosító, hagyományosan szükségletkielégítő bűnözés, a vagyoni elleni bűncselekmény-sorozat helyett a (féllegális) kereskedelmet (virág-, dzsudzsú-, zokniárulás) választották megélhetési forrásnak, valamint megpróbálták legális jövedelemre is szert tenni. A legális jövedelemteremtő stratégiákat félsiker koronázta, hiszen a legális munkaerőpiacon Eszter nem tudott elhelyezkedni, viszont a szociálpolitikai ellátórendszerbe sikerült belépniük (RNS, családi pótlék).

A szociális munka oldaláról ez az eset kijelöl néhány általános feladatot.

1. Az egyik legfontosabb feladat az, hogy az Eszter nélküli családdal a kialakult és bizalommal teli kapcsolat fennmaradjon, tehát az elsődleges cél a bizalom fenntartása.

2. Olyan kitörési pontokat keresünk az ügyféllel közösen, amely segíti a társadalmi adaptációt. A lehetőségeket Eszter börtönbüntetése „rövidre zárja”.

A múltjuk lezárása mellett a leglényegesebb feladat a két hűg beiskolázása, esetlegesen új környezetbe való helyezése, Dzsenifer helyzetének megoldása lenne. A kislány van a legkiszolgáltatottabb helyzetben, ezért arra az időre, amíg édesanyja távol van, vagy nevelőszülőkhöz, vagy nevelőintézetben kell elhelyezni. (Ez szeptemberben megtörtént, de az intézkedés szépséghibája az volt, hogy a Gyámhatóság nem tudott arról, hogy Esztert börtönbüntetés várja.)

3. A múltjuk lezárásában való segítségnyújtás és a beiskolázásban való aktív részvétel mellett a harmadik konkrét cél az, hogy legális/féllegális jövedelemhez segítsük őket. Az ilyen jellegű munkavégzés a társadalmi reintegrációt elősegítő eszköz, amely megakadályozza őket abban, hogy újra visszatérjenek a sorozatos bűncselekmények elkövetéséhez.

A társadalmi beilleszkedéssel párhuzamosan távlati célként lehet megfogalmazni azt, hogy kapcsolatot tartsak egyfelől Eszterrel, másfelől Dzsenifferrel. Így – talán – elkerülhető a család teljes szétesése, ami – a pszichés nyereségen túl – nagyobb védettséget biztosít a nehezedő társadalmi körülmények között, mind a család kintlévő, mind a család bentlévő tagjai számára.

4. A büntetőeljárás lassúsága, nehézkes ügymenete gátolja, megnehezíti az integrációs esélyeket, valamint elősegíti, konzerválja a szegénybűnözés fennmaradását.

A bírósági szankciókat be kellene építeni egy gondozási folyamatba, s az lenne az ideális és hatékonyságot elősegítő helyzet, ha az „egymásra figyelés” kölcsönössé válna a két terület között.

Véleményem szerint mindkét társadalmi alrendszernek – és a társadalom tagjainak is – az lenne megfelelő, ha a büntetőeljárás szakaszai minél rövidebb ideig tartanának, és a különböző szakaszok között nem telnének el akár évek is. Ez az eset is igazolja, hogy egy elhúzódó igazságszolgáltatási aktus milyen negatívan befolyásol egy felfelé elmozduló mobilitási folyamatot.

Eszter csak 1995-ben kezdi meg szabadságvesztését olyan bűncselekményért, amit 1992-ben követett el. Ideális körülmények között majd csak egy év múlva (1996 vége) szabadul. Ez végül is nem kettő, hanem négy év

„parkolást” jelent. Könnyű belátni, hogy ez a jelenség nagyban csökkenti az integrációs esélyeket.

Társadalmi oldalról vizsgálva megállapítható, hogy az ilyen elhúzódo igazságszolgáltatás nem teljesíti a BTK-ban megfogalmazott büntetési célt sem, hiszen se a „speciális”, se a „generális” prevenció nem érvényesül. A bűncselekmény elkövetése után az elkövető hosszú ideig elkerüli a szankcionálást, várja az ítéletet.

A másik hatósági funkciót betöltő intézet a gyámhatóság. A hatóság Dzsennifert 1995 szeptemberében ideiglenes hatállyal állami gondozásba vette. Érthetetlen számomra, hogy egy ilyen súlyú döntés előtt a hatóság semmiféle előzetes információt nem kér a kerület oktatási (óvoda), szociálpolitikai intézeteitől (nevelési tanácsadó, családsegítő).

Esetünkben a helyzet annyiban még tragikusabb, hogy a hatóság semmiféle együttműködésre nem volt hajlandó, lépéseiről még utólag sem tájékoztatott.

5. A szociális munkásnak a beavatkozáskor elsődlegesen azt kell meghatározni, miben tud segíteni. A cél meghatározása az egész gondozási folyamatot megszabja. Elképzelhető, hogy csak szűken, problémára orientáltan vagy ellenkezőleg, hosszú távra, a család helyzetét komplexen megközelítve kell a célt meghatározni a klienssel közösen.

Természetesen ez a célmeghatározás függ a problémától, illetve annak vállalhatóságától, attól, hogy tudunk-e segíteni az adott problémán? Olyan helyzetben, amikor a szociális intézmény munkatársa a többi társadalmi intézménnyel való tartalmi együttműködés helyett légtüres térbe kerül, amikor a társadalmi létfeltételek már-már elviselhetetlenek, az integrációs lehetőségek bezáródnak, akkor a marginalizálódott családokkal a hosszú távú célmeghatározás illuzórikussá válhat/válik.

6. Az eset írásakor bennem sok kérdés merült fel.

Mennyire lehet kívülről támogatni egy családot? Hol van a szociális munkában az a pont, ahol érdemes beavatkozni?

El lehet-e fogadni azt az állapotot, hogy csak szociális ellátásból/segélyből éljen egy család? Ha igen, akkor meddig? Milyen más alternatíva létezik?

A valóság figyelembevételével milyen célokat lehet/érdemes a családdal együtt megfogalmazni? Milyen elméleti és pragmatikus tudás szükséges a családokkal foglalkozó szociális munkásnak? E kérdésekre még mindig nem tudom a választ.

Jegyzetek

1 Durkheim „társadalmi milliónek” nevezi (idézi: Hradil 1995). Egy másjelleű (mentálhigiénés) megközelítés jegyében Caplan ezt a kapcsolati hálót „support system network”-nek hívja (Caplan 1991).

2 Kemény István empirikus adatai (Kemény 1992) is ezt a jelenséget igazolják. 1930 és 1960 között a paraszti foglalkozásúak létszáma 10%-kal csökkent, míg a munkásság létszáma 46%-kal emelkedett. Hasonló következtetésre jut Andorka Rudolf is (Andorka 1982).

3. A hagyományos családi rendszer szétesése elkerülhetetlen folyamata a városiasodásnak, hiszen egy nagyvárosban a család szerepe módosul. Ezt a felbomlási folyamatot azonban

nagyban elősegítette és felgyorsította az igazságszolgáltatás beavatkozása is, illetve ennek a társadalmi alrendszernek a lassú ügymenete.

4. A *koalíció* definíciója a következő: „(...) amikor a két személyt a harmadikkal szembeni kritikájuk köti össze” (Bíró–Kömlösi 1989: 16).

5. A *diád* a családban előforduló interaktív viszonyok alapkonstrukciója, amely két személy interperszonális tranzakcióját elemzi (Bateson nyomán, Bíró–Kömlösi 1989: 11.).

6. A fiúk többsége állami gondozott volt, illetve most is az. Általában kisebb lopásokból, betörésekből tartják el magukat, a társadalom periferiáján sodródnak. A legális munkaerőpiacra iskolai végzettségük és kulturális másságuk miatt képtelenek belépni. Így marad a marginalizálódás és a jövőtlenség.

Cohen az ilyen jellegű életmódot „street corner society”-nek nevezte el. Erre az „utcasarki társadalomra” az alábbi vonások a legjellemzőbbek:

- strukturálatlan közösség,
- a csoportkohéziót a másság definiálása adja meg,
- a domináns kultúrától eltérő érték- és normarendszere,
- „tervezetlen” életstratégiák és
- a „gang” státusteremtő forrás.

Felhasznált irodalom

- Ambrus P. (1994): *A szegénykultúra*. Kézirat.
- Andorka R. (1982): *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon*. Budapest: Gondolat
- Bíró S. – Kömlösi P. (1989): *Családszociológiai Olvasókönyv I*. Budapest: Animula.
- Caplan (1991): *Támogató rendszerek és közösségi mentálhigiénié*. Kézirat.
- Castel, R. (1993): A nélkülözéstől a kivetettségig – a „kiilleszkedés” pokoljára. In: *Esély*, 3.
- Cohen (1980): Subcultural conflict and working-class community. In: *Cultura, Media, Language*. Hall szerk. London: Hutchinson and Co. Publ.
- Ferge Zsuzsa (1987): A szociálpolitika értelmezése. In: *Szociálpolitika ma és holnap*. Ferge Zsuzsa és Várnai Györgyi szerk., 24. Budapest: Kossuth.
- Hradil, S. (1995): Milió-, szubkultúra és életstílus-kutatás a 80-as években. In: *Társadalmi rétegződés*. Andorka R., S. Hradil és L. Peschar szerk. Budapest: Aula.
- Kemény I. (1992): A mobilitás társadalmi összefüggései. In: *Szociológiai írások*. Szeged: Replika.